

Verslag digitale themabijeenkomst Overgangsgebieden

30-11-2023

Welkom!

Welkom bij de digitale themasessie over overgangsgebieden. **Mark Hoevenaars, programmamanager Programma Natuur vanuit IPO**, opent de bijeenkomst.

Mark vertelt dat bij de start van Programma Natuur de focus vooral lag op het verbeteren van de kwaliteit van natuurgebieden. Gaandeweg werd systeemherstel steeds belangrijker, waarbij de omgeving van het Natura 2000-gebied van belang is. Dit noemen we het overgangsgebied. Welke maatregelen daar nodig zijn is afhankelijk van de specifieke problematiek in een gebied. Dat is een uitdaging. Mark: "Het is mooi dat er vandaag een grote, diverse groep aanwezig is om het brede gesprek aan te gaan over de overgangsgebieden."

Mark benadrukt dat het belangrijk is om tot een gezamenlijk gedragen beeld te komen. Daarnaast moet duidelijk zijn wat iedere organisatie kan bijdragen, het is namelijk een veel breder vraagstuk dan alleen een natuurvraagstuk.

Evelien Verbij, BoerenNatuur en initiatiefnemer werkgroep overgangsgebieden, neemt de deelnemers mee in de start van de werkgroep Overgangsgebieden. Zij vond dat een focus op alleen de Natura 2000-gebieden niet voldoende zou zijn. Evelien: "We hebben een taal voor landbouw en een taal voor natuur, maar we moeten juist samen aan de slag. We moesten op zoek naar een nieuwe taal". Evelien noemt als voorbeeld de term 'bufferstrook', waarbij duidelijk vanuit het perspectief van de natuur wordt gekeken. We moeten echter bijdragen aan natuurherstel én een toekomstperspectief voor de landbouw geven, daarom wordt de term 'overgangsgebied' gebruikt.

In de werkgroep zaten beleid en praktijk samen aan tafel. Evelien: "Het kostte tijd om het vertrouwen op te bouwen en tot een gezamenlijk perspectief te komen, maar het kan wel. Nu moeten we aan de slag."

➤ [Bekijk hier het gesprek met Evelien Verbij](#)

Inhoud

Presentatie: Het stappenplan Overgangsgebieden door Keimpe Wieringa en Irene van Dorp, trekkers van de werkgroep Overgangsgebieden. Over de uitkomsten van de werkgroep Overgangsgebieden en geleerde lessen.

Deelsessies

1. De beschikbaarheid en gebruiksrecht van grond, met **Gerbrand van 't Klooster**, Federatie Particulier Grondbezit en **Jan Spijkerboer**, Kadaster
2. Agrarisch natuurbeheer in overgangsgebieden, met **Sarah Westenburg**, BoerenNatuur
3. Omgevingslandbouw: lonend boeren in overgangsgebieden. **Jacob van Emst**, agrariër en bestuurslid Netwerk GRONDig
4. Overgangsgebieden en de provinciale gebiedsprogramma's, met **Thea de Boer**, provincie Gelderland

Panelgesprek 'De volgende stap'

Het stappenplan overgangsgebieden schetst een handreiking bedoeld voor gebiedsprocessen in overgangsgebieden. Daarmee heeft de werkgroep haar eindresultaat opgeleverd. Wat is ervoor nodig om de volgende stap te kunnen zetten? In gesprek met **Pim Fischer**, stuurgroep lid Programma Natuur vanuit het ministerie van LNV, **Marc de Wit**, Staatsbosbeheer en **Evelien Verbij**, BoerenNatuur en initiatiefnemer werkgroep overgangsgebieden.

Terug- en vooruitblik, op de bijeenkomst en agenda van de lerende samenwerking. Met **Dennis van Schaardenburg**, programmamanager Programma Natuur, ministerie LNV

“Zorg voor een balans in robuustheid, bruikbaarheid en schoonheid in het overgangsgebied”

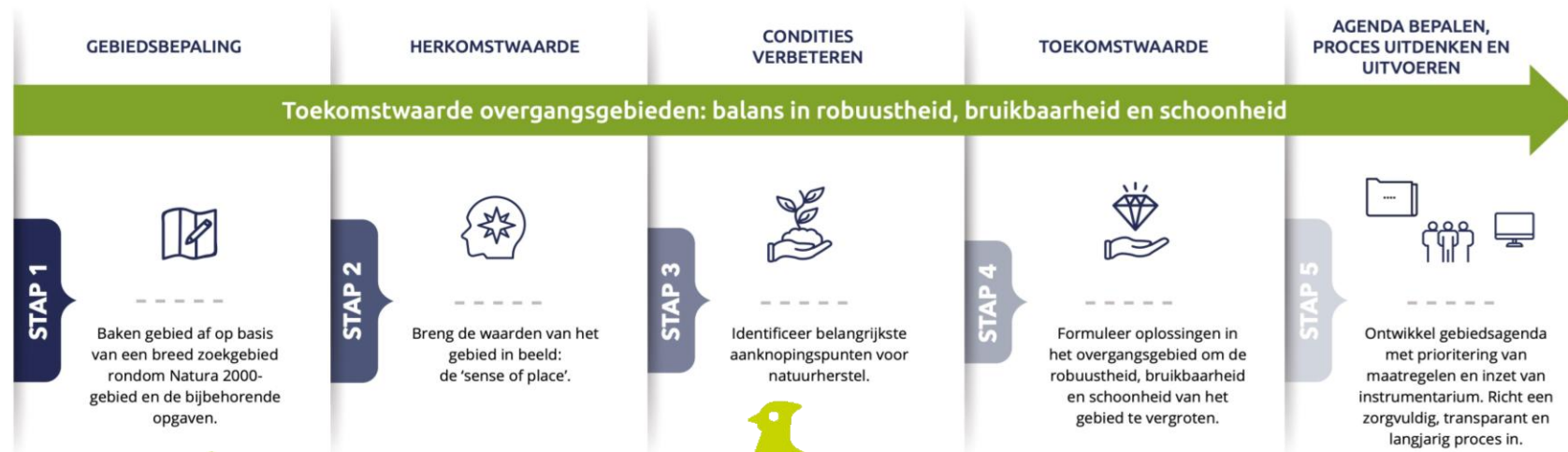
Keimpe Wieringa | Wing en trekker werkgroep Overgangsgebieden neemt de deelnemers mee in de uitkomsten van de werkgroep Overgangsgebieden.

In het najaar van 2021 is de werkgroep gestart. In de werkgroep zaten personen van Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten, LTO, BoerenNatuur, Netwerk GRONDig, provincies, Ministerie van LNV, IPO en Landschappen NL. De werkgroep heeft zich de eerste periode gefocust op een definitie met uitgangspunten. Deze zijn bevat in het inspiratierapport van mei 2022.

Vervolgens heeft de werkgroep een aantal inspirerende locaties bezocht, waaronder Landgoed Twickel. De werkgroep heeft zich gebogen over verschillende cases, zoals Oosterwolde en Aanvalsplan Grutto. Er zijn workshops gehouden met gemeenten en waterschappen en tot slot zijn er interviews afgenomen met sleutelpersonen in verschillende

gebiedsprocessen. Op basis van deze verzamelde informatie heeft de werkgroep in oktober 2023 het Eindrapport opgeleverd over het toekomstperspectief voor de overgangsgebieden.

Eén van de belangrijkste uitkomsten in de Eindrapportage is het stappenplan. Hierbij staat de toekomstwaarde van overgangsgebieden centraal. Een balans in robuustheid, bruikbaarheid en schoonheid is het doel. Het stappenplan stelt dat het overgangsgebied eerst goed afgebakend moet worden, waarna gezamenlijk de waarden van het gebied in beeld worden gebracht; de herkomstwaarde. Vervolgens kan er gekeken worden naar het verbeteren van de condities; welke aanknopingspunten voor natuurherstel zijn er? Kijkend naar de toekomstwaarde worden oplossingen geformuleerd om de robuustheid, bruikbaarheid en schoonheid van het gebied te vergroten. Tot slot resulteert dit in een gebiedsagenda met prioritering van maatregelen en inzet van instrumentarium. Een zorgvuldig, transparant en langjarig proces wordt sterk geadviseerd.

“Neem de tijd en investeer in relaties”

Irene van Dorp| Wing en trekker van de werkgroep overgangsgebieden neemt de deelnemers mee in de leerervaringen die zijn opgedaan tijdens het traject van de werkgroep.

In de werkgroep werd samengewerkt vanuit verschillende perspectieven. Het was hiervoor belangrijk dat de verbinding tussen beleid en praktijk werd gemaakt. In het begin was het dit ook wel zoeken. Geeft de werkgroep beleidsadvies? Of is het advies geheel vrijblijvend? Daartussen moest een balans gezocht worden.

Ten tweede benadrukt Irene dat het belangrijk is om de tijd te nemen en te investeren in relaties. Er werd een ‘vrije ruimte’ gecreëerd, waar vrijuit gesproken kon worden. Hiervoor was vertrouwen in elkaar onmisbaar. De werkgroepleden waren op persoonlijke titel aangesloten, wat extra ruimte heeft geboden om het gesprek te voeren.

Wees helder over verwachtingen: belangenbehartiging, participatie en informeren. Dit moet aan de voorkant duidelijk worden gemaakt en er moet naar gehandeld worden.

Zorg dat alles besproken kan worden. De werkgroep was ook een plek waar informatie gedeeld kon worden die op andere manieren niet zou zijn uitgewisseld. Dat is als zeer waardevol ervaren. Vertrouwen was ook hierin cruciaal.

➤ [Bekijk hier de presentatie van Keimpe en Irene](#)

Evelien Verbij: “We moeten op zoek naar een
gezamenlijke taal voor natuur en landbouw”

Deelsessie 1

De beschikbaarheid en gebruiksrecht van grond

Gerbrand van 't Klooster | Federatie Particulier Grondbezit neemt de deelnemers mee in grond in relatie tot de overgangsgebieden. Wat wordt het toekomstig grondgebruik? Wie gaat die grond gebruiken? Vanuit de samenleving vragen we een verandering in het gebruik van de grond die, veelal, in eigendom is van ondernemers. Het gebiedsproces is erg belangrijk. Hierin moet ruimte en vertrouwen zijn in de uitkomst waar de ondernemers mee verder kunnen. Daarnaast is het belangrijk te bekijken: wie zitten er aan tafel? Gerbrand: “Neem de tijd voor het gebiedsproces en creëer eigenaarschap. Iedereen in het gebiedsproces moet voelen dat die een verschil kan maken en een medebepaler is van het succes. Zorg dat het een transparant proces is met heldere communicatie.”

Wat zijn de contouren van boeren in overgangsgebieden? Een toekomstige bedrijfsvoering is cruciaal, wat betekent dat het natuurinclusief en extensief moet worden. Hiervoor zijn meer economische dragers nodig. Een vorm daarvan is multifunctionele bedrijfsvoering, waarbij boeren bijvoorbeeld ook recreatie of wonen faciliteren op hun grond. Dit veranderende perspectief betekent nogal wat voor grond. Grond is schaars en duur. De grondmobiliteit – het proces van aankopen en verkopen – is erg traag; er komt weinig grond beschikbaar. Grond heeft daarnaast een laag rendement. Wanneer we ervoor kiezen om de intensiteit van grondgebruik in overgangsgebieden verlagen, wordt het rendement bij gelijk blijvende grondprijzen fors lager.

Dit leidt een aantal boerenuitdagingen. Ondernemers moeten toekomst zien in boeren in overgangsgebieden. Motivatie, kennis en omgevingsbewustzijn zijn hiervoor belangrijk. Er is perspectief op bedrijfsontwikkeling nodig en er is ondersteuning door bedrijfsadvisering nodig. Daarnaast moet er een ondernemingsplan komen met een realistisch verdienmodel. Dit houdt in dat er voldoende grond beschikbaar moet zijn voor het maken van omzet, de producten moeten in korte ketens af te zetten zijn en multifunctioneel ondernemen moet

versterkt worden. Er is bedrijfsfinanciering nodig, waarmee er met meer grond en een lager rendement toch langjarig gebruik kan worden gerealiseerd. Er zijn hier wat mogelijkheden voor, zoals compensatie voor afwaardering of langjarige overeenkomsten voor (agrarisch) natuurbeheer. Deze opties zijn nog buitengewoon moeilijk op dit moment. Tot slot moet er grond zijn voor de juiste ondernemers op de juiste plek. Faciliteer stoppende boeren, faciliteer verplaatsing van boeren en faciliteer meer grond voor blijvende boeren.

Gerbrand: “Kortom, er zijn uitdagingen genoeg. Nu moeten we daar handen en voeten aan geven. Dit begint met een goed gebiedsproces en het nauw betrekken van boeren. Het is belangrijk dat er gebiedsmakelaars in het gebied aanwezig zijn – *local leaders* - die het vertrouwen van de ondernemers hebben en die weten wat er speelt. Daar begint het, vervolgens moeten er instrumenten komen om het ook uit te voeren.”

➤ [Bekijk hier de presentatie van Gerbrand](#)

Deelsessie 1

De beschikbaarheid en gebruiksrecht van grond

Jan Spijkerboer | Kadaster neemt de deelnemers mee in het concept grondmobiliteit. Hoe vaak wisselt grond van eigenaar? Dat gebeurt in Nederland gemiddeld eens in de 52 jaar. Dat is erg weinig, er is dus sprake van een lage grondmobiliteit. De grond wordt niet verkocht. Waardoor komt dat? Een van de redenen is dat het verkopen van grond betekent dat het geld van onderneming naar privé, wat vervolgens moet worden afgerekend bij de fiscus. Om die reden houden veel landbouwondernemers de grond zo lang mogelijk vast. Het is fiscaal niet aantrekkelijk om de grond te verkopen.

Hoe kan grondmobiliteit bevorderd worden?

1. Aankoop van grond en gebouwen; LBV plus. Er is een mogelijkheid de grond te verkopen aan de overheid.
2. Verplaatsing van bedrijven binnen het blok of daarbuiten. Er zijn nu provinciale en landelijke verplaatsingsregelingen.
3. Aanbieden van bedrijfsvergroting i.v.m. extensivering. Dit kan gebeuren via erfpacht met een eerste recht van koop, via pacht met duurzaamheidseisen (dit is nu nog niet mogelijk voor reguliere pachtovereenkomsten), of door het vestigen van een kwalitatieve verplichting.
4. Wanneer de overheid grond heeft gekocht in een gebied, moet die grond nog op de juiste plek komen. Vrijwillige kavelruil of wettelijke herverkaveling zijn hier mogelijkheden voor.

Welk instrumentarium kies je in een gebied? Dit kan verschillen van simpel instrumentarium, zoals gebruiksovereenkomst, een minnelijke grondaankoop of een vrijwillig traject, tot instrumentarium waarvoor een zeer complex planproces voor nodig is, zoals onteigening of een kostenverhaal.

Jan licht het inrichtingsplan met herverkaveling als instrument verder toe. Er wordt bij herverkaveling een ruilplan gemaakt en een lijst der geldelijke regelingen. Jan: “De praktijk leert dat het maken van zo'n gebiedsplan samen met de eigenaren, gebruikers en belangenorganisaties zeker anderhalf jaar duurt en vaak langer. Het voordeel van deze methode is dat er voldoende mogelijkheden zijn voor partijen om hun wensen en ideeën kenbaar te maken. Een risico hiervan is dat het openbaar kenbaar gemaakt moeten worden, waardoor betrokkenen in het gebied ook aanspraak kunnen maken op de grond.”

Participatie is erg belangrijk. Met de eigenarenkaart op tafel wordt er bekeken: welke percelen wil men houden, inleveren of ruilen? Meestal lukt dit niet in één ronde, maar het gezamenlijk om de tafel zitten werkt goed. Wanneer er consensus is tussen partijen, zullen maar weinig mensen bezwaren zullen maken tegen de ruilplannen.

Voldoende grond is een voorwaarde. Andere belangrijke voorwaarden:

1. Actief aankoopbeleid van provincie en Rijk: Nationale Grondbank
2. Ga met elkaar in gesprek op gebiedsniveau
3. Niet schromen om het wettelijke instrumentarium in te zetten
4. Nota Instrumentenkoffer in voorbereiding vanuit LNV

➤ [Bekijk hier de presentatie van Jan](#)

Deelsessie 1

De beschikbaarheid en gebruiksrecht van grond

In gesprek met de deelnemers

Gerbrand benoemde dat de omzet hetzelfde moet blijven. Bedoelt hij hiermee de omzet van de ondernemer of de omzet van het gebied?

Gerbrand: Het is in eerste instantie gericht op de ondernemer. Wanneer je te maken hebt met een verminderde opbrengst, terwijl de kosten gelijk blijven, kom je in de problemen. Dit geldt zeker bij extensivering, want daar komen nog extra kosten bij. De omzet gelijk houden kan door dezelfde productie op een groter oppervlak te realiseren of door een hogere prijs voor je producten te vragen. De omzet in het gebied is lastiger. Als de agrarische omzet in een gebied verminderd, draagt dat niet bij aan de economische leefbaarheid van het gebied. Ruimte geven aan andere functies kunnen het economisch draagvlak op peil houden of zelfs verbeteren.

Wat heb je van overheden nodig? Overheden hebben de neiging om kaderstellend te zijn, maar is dat helpend?

Gerbrand: Een houding van samenwerken. Geef vertrouwen aan het gebied, daag het gebied uit om met eigen oplossingen te komen. Er zijn natuurlijk kaders, dat weten de mensen in het gebied ook. Als de kaders ruimte geven, is het gros van de ondernemers bereid om een toekomstperspectief te schetsen binnen die kaders. Dat kun je als overheid faciliteren. Dit kost tijd en het levert niet altijd te uitkomst op die overheden vooraf hadden bedacht, maar het is wel een uitvoerbare uitkomst. In ieder gebied lopen mensen voorop die het vertrouwen in het gebied hebben van verschillende partijen. De kunst is om die mensen te vragen in het gebied iedereen bij elkaar te krijgen. Dit zijn de *local leaders*.

Is er een rol voor de overheid om grond tijdelijk in een grondbank te zetten om later vrij te geven?

Gerbrand: Ik denk dat de particuliere sector eerst aan de gang moet, daarna is het goed om grond in zo'n gebied tijdelijk in een grondbank te zetten. Echter wel om het daarna zo snel mogelijk weer vrij te geven. Zorg dat het snel weer langjarig bij de ondernemer komt.

Je wil dat de juiste grond bij de juiste partij terechtkomt. Overheidsorganen moeten grond publiekelijk in de markt zetten en volgens het gelijkheidsbeginsel uitgeven. Het inrichtingsplan zou betekenen dat je daar niet mee te maken hebt.

Jan: Als je wil dat bepaalde percelen naar partijen toegaan, dan heb je mogelijkheden binnen wettelijke herverkaveling om de toedeling van percelen zo te beschrijven dat de juiste grond bij de juiste partij terechtkomt. Het gaat natuurlijk op basis van vrijwilligheid. Wanneer er op die toebedeelde percelen een kwalitatieve verplichting over de wijze waarop het moet worden beheerd, kun je door middel van herverkaveling die gronden op de juiste plek te krijgen. Cruciaal daarbij is dat er voldoende ruilgrond wordt ingebracht die op die plek kan worden ingelegd. Je zult dan wel wettelijk instrumentarium moeten inzetten.

Gerbrand: Vrijwillige herverkaveling is mogelijk. Het is wel afhankelijk van de verhoudingen tussen ondernemers in een gebied. Het inzetten van dit wettelijke instrument is mogelijk, maar het mooiste is als ondernemers er onderling uitkomen.

Wat is er nodig om aan de slag te gaan?

De overheidswereld verbinden met de praktijkwereld is cruciaal. Daarvoor is het belangrijk grip te krijgen op wet- en regelgeving en om dat begrijpelijk te maken.

Jan: Daarvoor is het belangrijk om met elkaar in het gebied in gesprek te gaan. In een overgangsgebied is extensivering cruciaal. Ga met elkaar in gesprek: hoe zouden we dat kunnen realiseren? Eén op één wenszittingen zijn helpend om ieders wensen eerlijk op tafel te krijgen. Dit kunnen de *local leaders* doen.

Gerbrand: Wanneer de kaders duidelijk zijn, moeten de beleidsambtenaren even niets doen. Geef het gebied even de kans zelf aan de slag te gaan.

Gerbrand van 't Klooster: “Zorg voor *local leaders* in het gebied die het vertrouwen van de ondernemers hebben en die weten wat er speelt.”

Deelsessie 2

Agrarisch natuurbeheer in overgangsgebieden

Sarah Westenburg | Boerennatuur neemt de deelnemers mee in agrarisch natuur- en landschapsbeheer in de overgangsgebieden.

Afhankelijk van de bandbreedte die wordt gehanteerd voor de afbakening van het overgangsgebied bevinden tussen de 7,2% en 13% van de agrarische bedrijven zich in een overgangsgebieden. Wat voor type bedrijven bevinden zich in de overgangsgebieden? Dat zijn voornamelijk melkvee- en graasdierbedrijven.

Volgens het NPLG moet de landbouw in overgangsgebieden een structurele bijdrage gaan leveren aan het halen van de natuurdoelen in de Natura 2000-gebieden. Hiervoor is nodig dat de huidige landbouw zich aanpast en één van de manieren om dit te doen is actief langjarig agrarisch natuur- en landschapsbeheer via het ANLb. Daarbij is het van belang om op gebiedsniveau de juist (combinatie van) maatregelen in te zetten die passen bij de opgaven en doelen van een specifiek gebied. Sarah: “Maatwerk is essentieel.”

Het NPLG benoemt een aantal mogelijke maatregelen voor ANLb, waaronder kruiden- en bloemrijke graslanden en akkers, en groenblauwe dooradering met houtige en natte landschapselementen.

Daarnaast heeft [de Vogelbescherming een handreiking geschreven voor Basiskwaliteit Natuur in overgangsgebieden](#). Hierin adviseert de Vogelbescherming onder andere om minstens 10% gebiedseigen landschapselementen te realiseren en deze zo te ordenen dat er netwerken ontstaan. Daarnaast adviseert de Vogelbescherming om erven te laten aansluiten op het netwerk van landschapselementen en daar de inrichting van de erven op aan te passen. De aanleg, het gebruik en het beheer van deze landschapselementen moeten worden afgestemd met alle gebruikers en beheerders van het gebied.

Hoe komen we daar? Wat zijn de randvoorwaarden voor realisatie?

- Langjarige afspraken (>18 jaar) tussen overheid en boeren
- Een concurrerende vergoeding voor groenblauwe diensten. Met méér dan alleen een vergoeding van inkomstenderving en gemaakte kosten.
- Een bedrijfstoelage voor bedrijven met een groter aandeel ANLb (>20%)
- Beleidsregels en –regelingen die goed op elkaar zijn afgestemd
- Ondersteuning bij omschakeling, zowel qua kennis als financiering
- Actief grondbeleid om de ruimtelijke puzzel te kunnen leggen
- Wederzijds vertrouwen

Het voordeel van het ANLb is dat het een bestaand instrument is waar we al een tijd ervaring mee hebben. Onze collectieven zijn goed op de hoogte, kennen het gebied en de boeren en zijn daarom goed in staat om op gebiedsniveau de puzzel te leggen qua beheer.

➤ [Bekijk hier de presentatie van Sarah](#)

➤ [Een handreiking voor Basiskwaliteit Natuur in overgangsgebieden - Vogelbescherming Nederland](#)

Deelsessie 2

Agrarisch natuurbeheer in overgangsgebieden

In gesprek met de deelnemers

Voor wie is de GLB samenwerkingsregeling beschikbaar?

Sarah: Dat is specifiek voor melkveebedrijven en er zitten wat eisen aan. Z moet het om een samenwerkingsverband gaan en dat samenwerkingsverband moet samen minder dan 200 hectare bevatten. Het is een regeling om de gebiedsprocessen te ondersteunen.

Voor NPLG is afgesproken dat voor de prioritaire gebieden, zoals de overgangsgebieden, de doelstelling van 10% groenblauwe dooradering al voor 2030 geldt.

Sarah: Daar wordt inderdaad over gesproken. Het ontwerp NPLG wordt wat uitgesteld. Er is een kans dat deze 10% voor 2030 daarin is opgenomen, maar de vraag blijft dan hoe hard deze eis is. We wachten daar dus nog even op.

Wat is er nodig om verder te gaan?

Sarah: Mijn droom is dat elke boer mee kan doen aan ANLb, zeker voor groenblauwe dooradering. Een financiële stimulans van 20% bovenop de vergoeding is een belangrijke stap. Dit budget is structureel nodig. Dan kan er door middel van de collectieven langjarig groenblauwe dooradering worden gerealiseerd. Er is voldoende draagvlak voor ANLb, maar als puntje bij paaltje komt en er structureel langjarig budget nodig is, dan wordt het lastig. Dit wordt mede veroorzaakt doordat de GLB perioden voor 7 jaar lopen, dus er is geen zicht op langjarig budget vanuit Europa.

Hoe verhoudt het hydrologisch systeemherstel zich tot agrarisch natuurbeheer? Wat zijn de gevolgen van het gebruik van ANLb?

Sarah: Ook in het ANLb zitten bodem en water pakketten, ook al ligt de focus op landschap en biodiversiteit. De bodem en waterpakketten zijn uitermate toepasbaar in de gebieden. Het past juist uitstekend. De bodem en watercondities op orde krijgen zijn randvoorwaarden voor systeemherstel. Je begint met in kaart te brengen met hoe systeemherstel eruit ziet, hoe zien de water en bodemcondities eruit? Vervolgens kun je kijken of met ANLb pakketten biodiversiteit behouden kan worden of dat er zelfs een extra plus op gezet kan worden. We kijken elk jaar welke pakketten nodig zijn.

Er wordt vooral gekeken naar veeboeren en weinig naar akkerbouw, terwijl er bij akkerbouw en bloementeel veel vervuiling is omtrent pesticiden.

Sarah: Ook akkerbouw zit in de overgangsgebieden, daarvoor zijn de pakketten van kruidenrijke akkers en groenblauwe dooradering. Die hebben bijvoorbeeld als beheervoorwaarde dat er geen gewasbeschermingsmiddelen gebruikt worden. Als je mee kunt doen aan het ANLb, zijn daar pakketten voor beschikbaar.

Keimpe: Als aanvulling: de nieuwe GLB regeling werd specifiek door Sarah toegelicht, maar dat is één van de regelingen. Als werkgroep hebben we een heel palet aan bouwstenen en instrumenten benoemt. Naast ANLb zijn ook afwaardering van grond, omschakelingsprogramma's en investeringsregelingen toepasbaar.

In de bollensector kan niet de bodem- en waterkwaliteit worden verbeterd d.m.v. ANLb regelingen, daar zal meer instrumentarium voor moeten komen.

Keimpe: Het is een aandachtspunt dat we nu vooral focussen op de veeteelt bedrijven. Gaan die omschakelen naar intensieve akkerbouw of bollenteelt? Creëren we dan niet een groter probleem?

Veel intensieve veehouderijen die willen stoppen en grote bedrijven die willen extensiveren. Zijn er regelingen om boeren te helpen te verplaatsen?

Sarah: Dat is wel de bedoeling. Ik ga ervan uit dat die in de maak is.

Keimpe: We vragen nogal wat van boeren in de overgangsgebieden, dus het is belangrijk dat boeren een bedrijfsvoering zoeken die bij hen past. Bij sommigen past natuurinclusieve bedrijfsvoering, bij anderen past dat minder. Een mooi voorbeeld is een boer in Brabant die het geld voor de afwaardering van de grond gebruikt voor het omvormen van zijn bedrijf.

Sarah: In de toekomst hopen we dat boeren kunnen kiezen uit een breed palet aan instrumenten die hun helpt om voor hun bedrijfssituatie de juiste oplossing te vinden.

Sarah Westenburg: “Wederzijds vertrouwen is cruciaal voor het realiseren van agrarisch natuurbeheer.”

Deelnemer agrarisch natuurbeheer

Plasdras gebied

Plasdras biedt een aantrekkelijke rust- en foerageerplek voor weidevogels. Tijdens het broedseizoen worden hier soms meer dan honderd weidevogels aangetroffen. Plasdras gebieden vergroten het voedselaanbod; met name jonge vogels profiteren hiervan. Zonnepompen zetten het land onder water.

Deelsessie 3

Omgevingslandbouw: lonend boeren in overgangsgebieden

Jacob van Emst | agrariër en bestuurslid Netwerk GRONDig neemt de deelnemers mee in het concept omgevingslandbouw.

Jacob vertelt over zijn boerderij in Gelderland, waar het Geldersch Landschap begin 2000 aan de deur stond met de vraag of hij een stuk grond voor hen kon beheren. Dat was het begin van het natuurinclusieve bedrijf, waarbij niet alleen werd gepacht, maar het ook groene diensten ging leveren. De verbreding in het bedrijf leverde meer geld op, maar maakte het werk ook leuker.

De grondgebonden landbouw is de basis. Jacob startte een aankoopstrategie om een mozaïekstructuur in zijn bedrijf te ontwikkelen: aan de ene kant de botanische natuur realiseren, terwijl je ook voldoende voedsel produceert. Zo heeft hij een areaal kunnen realiseren waardoor er een stevige basis ontstond.

Wat van belang was in deze ontwikkeling was kennisuitwisseling over agrarisch natuurbeheer. Jacob had de kennis in huis voor het boerenbedrijf, maar wat is er nodig voor goede natuurontwikkeling?

In 2015 heeft hij landbouwgronden omgevormd tot natuur. Dat werd Jacob niet in dank afgenomen door de omgeving. Jacob: “Ik ben in gesprek gegaan met de mensen in de buurt om uit te leggen dat natuurbeheer als verdienmodel een mooie aanpak is. Daar heb ik gelukkig mijn eigen kop in gevolgd. Zo werd ik na het Geldersch Landschap de tweede natuurbeheerder in dit gebied.”

Natuurbeheer is voor een boer het leveren van een groene dienst en daar moet de boer voor beloond worden. Goede natuurontwikkeling werkt alleen door continuïteit te leveren en dat kan alleen door boeren hiervoor te belonen. Ze leveren kwaliteit.

Jacob vertelt over de ontwikkelingen die volgden, stap voor stap werd het natuurbeheer geoptimaliseerd: “wat zou er nog meer mogelijk zijn?” Zo beheerde Jacob natte natuur voor het Geldersch Landschap, waar het maaisel werd uitgereden over het land. Door om te schakelen naar de bokashi-methode om het maaisel te composteren in het gebied, bespaarde het Geldersch Landschap kosten en werd het gebied robuuster en weerbaarder tegen droogte. Een kringloop werd gesloten én er werd een extra verdienmodel gerealiseerd.

Jacob introduceert, naar aanleiding van de ontwikkelingen op zijn eigen bedrijf, de term omgevingslandbouw: “Ik ben een boer die opgaat in de omgeving.” Jacob creëerde een visie van een modern landbouwbedrijf die in verbinding staat met het landschap. Er ontstond er een breedte in het bedrijf, waardoor het bedrijf onderdeel werd van de omgeving.

Hoe kunnen meer boeren aan omgevingslandbouw gaan doen? Jacob stelt dat het belangrijk is om te kijken welke vergoedingen de boeren nodig hebben om dit te realiseren. Hij adviseert om een breed palet aan mogelijkheden aan te bieden, waarmee boeren beloningen kunnen stapelen. Jacob: “Wanneer je al die verhalen bij elkaar brengt, creëer je een eenheid in het gebied waar we allemaal aan toe zijn.”

➤ [Bekijk hier de presentatie van Jacob](#)

Deelsessie 3

Omgevingslandbouw: lonend boeren in overgangsgebieden

In gesprek met de deelnemers

Je bent niet SKAL gecertificeerd?

Jacob: SKAL was een brug te ver, je werd daardoor in een vast harnas gewikkeld. Het Geldersch Landschap wilde dat niet, waardoor het voor mij ook niet meer werken. Het bureaucratische van SKAL heeft ons doen besluiten er niet aan mee te doen.

Als je terugkijkt op de route die je hebt afgelegd, wat zijn de meest blokkerende momenten geweest om je visie te realiseren?

Jacob: Financiering krijgen van de Rabobank was lastig. Daarnaast zitten we al 7 jaar in een gebiedsproces, maar er is nog niet écht gevraagd wat de blijvende boeren in het gebied nodig hebben. Dat heeft tot gevolg dat ik me focus op mijn eigen bedrijf, terwijl het eigenlijk veel waardevoller zou zijn om meer in verbinding met andere partijen te werken. Daarnaast heeft de generatie van mijn ouders ook gezorgd voor weerstand. Mijn ouders zien nu in dat het de goede stappen waren, maar ik heb niet altijd steun van hen ervaren.

Wat zijn jouw tips voor overheden en terreinbeheerders?

Jacob: Als je wil bereiken dat een boer niet alleen uitvoerend te werk gaat, maar ook deelgenoot is van het landschap en natuurbeheer, dan moet je hem wel de ruimte gunnen. Staatsbosbeheer gaat alleen in zee met boeren die precies hun plan volgen. Maar je moet wel vertrouwen geven. Gun de natuurbeheerder de ruimte en praat met elkaar over de marges.

Vanuit gebiedscollectief noordoost Twente hebben we een pilot lopen, maar we lopen tegen een heleboel moeilijkheden aan. De vergoeding vanuit SNL valt tegen, terreinbeherende organisaties hebben alle grond al verpacht, extensivering is voor veel intensieve bedrijven niet haalbaar en ANLb is in dat gebied vaak niet mogelijk. Zie je ook meer mogelijkheden die voor een grotere groep goed te bereiken zijn? Of zijn er echt andere regelingen nodig?

Jacob: Het begint bij de basis: grond. Vanuit het gebiedsproces moet gekeken worden: wat willen de boeren? Sommige boeren willen alleen intensief boeren, wat niet mogelijk is in dat gebied. Helpen bij deze verplaatsing biedt vervolgens ruimte voor andere boeren. Kijk dus naar de basis: wat willen de boeren nu echt?

Koeien in de uiterwaarden van de IJssel bij Hattem

Deelsessie 4

Overgangsgebieden en de provinciale gebiedsprogramma's

Thea de Boer | Provincie Gelderland neemt de deelnemers mee in de ervaringen van de provincie Gelderland met natuurinclusieve landbouw en de overgangsgebieden in de provinciale gebiedsprogramma's.

Natuurinclusieve landbouw (NIL) is een middel om de doelen in overgangsgebieden te realiseren. In Gelderland werken ze samen met boeren aan een toekomstperspectief. Het gaat over de boeren en over hun grond.

Hoe pakt Gelderland dit aan? Ze beginnen met een kansenanalyse voor natuurontwikkeling (KANO) en een landschapsecologische systeemanalyse (LESA), waarna we individuele gesprekken met de boeren houden. Ook gaan ze in gesprek met andere belanghebbenden. Er worden werkbijeenkomsten en leerbijeenkomsten georganiseerd. Daarnaast is het Platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland opgezet, hier wordt ook kennis uitgewisseld. Het resultaat van deze stappen is een uitvoeringsplan voor natuurinclusieve landbouw en individuele bedrijfsplannen. Gelderland heeft een leidraad natuurinclusieve bedrijfsplannen opgesteld. Deze bedrijfsplannen geven de provincie Gelderland een goed beeld van wat er speelt in het gebied en wat er nodig is voor natuurinclusieve landbouw. Op dit moment zijn de eerste gebiedsprocessen aan het eind van de procesfase en aan het begin van de uitvoeringsfase.

Thea vertelt dat er goede energie zit bij de boeren in de gebiedsprocessen. In sommige gebieden zijn de boeren al best ver, waardoor er ook onderling kennis en ervaring kan worden uitgewisseld.

Een aantal lessen die Thea heeft geleerd in het proces tot nu toe:

- Veranderingsproces vergt tijd

- Ruimte voor experimenteren en leren
- Samen mét de boeren
- Inzicht in wat nodig is voor systeemherstel en welke rol speelt de landbouw hierin?
- Instrumentenkoffer vullen. De provincie Gelderland kijkt naar regelingen die boeren in overgangsgebieden kunnen helpen. Vanuit de financiering van de eerste fase van Programma Natuur kan de provincie bijvoorbeeld de bedrijfsplannen financieren. In de uitvoeringsfase merkt Thea dat de instrumentenkoffer minder vol is dan gewenst.
- Grond en geld zijn essentieel voor realisatie. Hier komen vragen boven als: wil je als provincie grond aankopen? En wat ga je er vervolgens mee doen?
- Langjarig beheer. De provincie wil graag aan de slag met natuurinclusieve landbouw, maar als je geen langjarige financiering kunt bieden, dat lukt het niet.

Hoe nu verder? De provincie Gelderland neemt de ervaringen mee in het VLGG. De KANO wordt gebruikt om inzichtelijk te maken wat er nodig is voor systeemherstel. De provincie Gelderland wil daarnaast de ervaringen van de biodiversiteitsmonitor Brabant en Drenthe en het Markemodel Achterhoek verder uitrollen in Gelderland. Dit wordt ook opgenomen in het Platform Natuurinclusieve Landbouw Gelderland. Tot slot is de provincie bezig met het meenemen van de aanpak gebiedsprocessen NIL naar andere gebieden.

Thea: "Het is vallen en opstaan met de gebiedsprocessen in Gelderland. Ik wordt heel blij van de houding en de inzet van de agrariërs in de gebieden. Zij kunnen dat niet alleen, we hebben elkaar nodig. Ik ben optimistisch: we willen allemaal hetzelfde."

➤ [Bekijk hier de presentatie van Thea](#)

Deelsessie 4

Overgangsgebieden en de provinciale gebiedsprogramma's

In gesprek met de deelnemers

In welke mate wordt er in de overgangsgebieden in Gelderland ook invulling gegeven aan de hydrologische aspecten, zoals grondwater, waterkwaliteit en water en bodem sturend? Wat is namelijk erg belangrijk voor de bescherming van de natuurwaarden. Wellicht speelt de LESA daarin een belangrijke rol?

Thea: De waterdoelen spelen zeker een rol in de gebiedsvisie die samen met de stakeholders wordt opgesteld aan de start van het gebiedsproces. Het is nu erg stikstof-georiënteerd, maar biodiversiteit, water en bodem staan aan de basis. De LESA speelt zeker een belangrijke rol.

Zijn jullie op basis van het stappenplan van de werkgroep de gebiedsprocessen anders aangevlogen?

Thea: Ik zou het stappenplan graag meenemen naar de gebiedsprocessen. De meeste stappen doorlopen we al wel, al gebruiken wij net iets andere termen. We ontwikkelen ook een gebiedsagenda, al noemen wij het een gebiedsvisie. Ik vind de stap van het prioriteren van de maatregelen erg belangrijk. De eerste gebiedsprocessen gaan nu richting de uitvoering, dat lijkt me een mooi moment om samen te kijken: hoe hebben we het gedaan en hoe zouden we dat anders kunnen doen? Het stappenplan is daar een mooi handvat voor. We willen deze evaluatie vooral doen met de boeren en andere stakeholders: komen we door het gebiedsproces tot een goed resultaat? Kan het wellicht efficiënter? Ik ben blij met elk handvat en dus met het stappenplan.

In welke mate wordt er geborgd dat deze processen opleveren wat ze moeten opleveren? Tot nu toe sturen we nog niet op de effecten van maatregelen. In de presentatie werd vaak benoemd dat het gebiedsproces wordt vormgegeven samen met de boeren, maar het moet ook samen met de natuur. De natuur is een lastige onderhandelingspartner: een compromis is voor de natuur niet genoeg.

Thea: Ik wil dit graag meenemen. Wij kijken naar de doelen binnen het gebied en wat natuurinclusieve landbouw daaraan kan bijdragen. We zijn erg aan het zoeken naar hoe we dat kunnen borgen. Het heeft geen zin om zomaar geld beschikbaar te stellen voor iets waarvan je het effect niet weet. Ik ben benieuwd naar de ervaring van anderen hierin. Wij zien in de data waar boeren en lokale vogelwerkgroepen elkaar weten te vinden, op kleinschalig niveau, dáár gaat het goed. De gesprekken in de streek zijn succesvol, zoals te zien bij de heggen in de Ooijpolder en in polder Arkemheen. Je kijkt dan minder naar beleidsverantwoordelijkheid en meer naar de identiteit van de streek.

Marc de Wit: Binnen Staatsbosbeheer doen we ook natuurinclusieve landbouw. Wat zijn jullie ervaringen met de bedrijfsplannen van boeren die jullie langs zien komen. Gaan de boeren in hun hele bedrijf natuurinclusief aan de gang, stellen jullie gronden beschikbaar om toe te voegen aan hun areaal?

Thea: Als provincie hebben we tot nu toe geen gronden beschikbaar voor natuurinclusieve landbouw, we zijn daar wel naar aan het kijken. Staatsbosbeheer is daarin voor ons een voorbeeld. De bedrijfsplannen komen nu beschikbaar. Wij krijgen alleen de grove versie, zonder privacygevoelige informatie. Door de bedrijfsplannen krijgen we inzicht welk niveau van natuurinclusieve landbouw we kunnen toepassen in een gebied. De bedrijfsplannen zijn pas eind dit jaar klaar. Het is voor de boer wel een mooi moment om de richting van diens bedrijf te bepalen. Vervolgens kunnen we samen kijken wat we voor elkaar kunnen betekenen. De optelsom van de bedrijfsplannen zal voor ons interessant worden, ik ben daar erg benieuwd naar.

Marc de Wit: Alle reden om elkaar op te blijven zoeken; provincies, landbouwsector en ook terreinbeheerders.

Thea de Boer: “Het is vallen en opstaan, maar we hebben elkaar nodig”

Terugkoppeling van de deelsessies

Marc de Wit | Staatsbosbeheer, Pim Fischer | struugroeplid Programma Natuur vanuit ministerie van LNV en Evelien Verbij | BoerenNatuur en initiatiefnemer werkgroep overgangsgebieden gaan met elkaar in gesprek.

Marc de Wit is bij de deelsessie over overgangsgebieden en de provinciale gebiedsprogramma's geweest, onder leiding van Thea de Boer. Met name de praktijkervaringen rondom natuurinclusieve landbouw kwamen aan de orde in de inleiding van Thea. Het is een zoektocht hoe dat als provincie operationeel te maken. Het komt erop neer met elkaar het eerlijke gesprek te voeren, elkaars belangen te kennen en als overheid geen verwachtingen te wekken die je niet kunt waarmaken. Samen bouwen we aan de instrumentenkoffer, zodat ondernemers door kunnen met extensieve bedrijfsvoering. Er zijn veel mooie voorbeelden die laten zien hoe het wel kan.

Evelien Verbij heeft de deelsessie van Jacob van Emst over omgevingslandbouw bijgewoond. Jacob vertelde hoe hij persoonlijk al 25 jaar bezig is met boeren met de omgeving. Het gaat dan niet alleen om het fysieke landschap, maar ook om het menselijke landschap. Alles is maatwerk en de oplossing moet passen bij het specifieke bedrijf op die specifieke plek. Het maken van langjarige afspraken is belangrijk om boeren zekerheid te geven. Tijd is hierbij ook cruciaal. Evelien: "Hoe krijg je andere boeren ook mee in deze beweging? Kunnen we een tool of game ontwikkelen waarmee je boeren kan laten kennismaken met deze manier van boeren? Op die manier kunnen we wennen aan het idee dat het kán."

Keimpe is bij de deelsessie van Sarah Westenburg over agrarisch natuurbeheer geweest. Het viel Keimpe op dat de oplossing klaar ligt: er is een uitvoeringsorganisatie om aan de gang te gaan met groenblauwe dooradering en de collectieven zijn een mooi

uitvoeringsinstrumentarium voor groenblauwe dooradering. Belangrijk is om langjarige financiering goed te regelen. Keimpe geeft daarnaast nog twee aandachtspunten mee. Ten eerste is het belangrijk het advies van de Vogelbescherming ook uit te werken voor andere soorten om echt de plus te maken. Ten tweede is het belangrijk naast melkveebedrijven ook te kijken naar akkerbouw, lelyteelt, en dergelijke. We moeten de juiste randvoorwaarden meegeven voor alle agrariërs.

Irene heeft de deelsessie van Gerbrand van 't Klooster en Jan Spijkerboer over grond bijgewoond. Wanneer je een gebiedsproces vormgeeft, is grond cruciaal. Met de groep is er nagedacht over de volgende stappen die gezet moeten worden. Daar kwamen vier voorwaarden uit: 1) Het is belangrijk elkaars wereld goed te kennen. Investeer in de relatie en wederzijdse kennis, 2) Wees duidelijk over de opgaven in een gebied, 3) Wens-zitting: ga met boeren in gesprek over wat zij willen, 4) Als de kaders duidelijk zijn, maak dat even ruimte voor het gebied om de stappen te zetten.

➤ [Bekijk hier de terugkoppeling van de deelsessies](#)

Panelgesprek

Marc de Wit | Staatsbosbeheer, Pim Fischer | struugroep lid Programma Natuur vanuit ministerie van LNV en Evelien Verbij | BoerenNatuur en initiatiefnemer werkgroep overgangsgebieden gaan met elkaar in gesprek.

Fase 1 van Programma Natuur was gericht op natuurherstel binnen natuurgebieden. Fase 2 richt zich op systeemherstel, waarbij we ons ook richten op de overgangsgebieden. Daarbij komen er andere spelers met andere belangen in beeld.

Pim Fischer vindt het belangrijk dat we hier nu gezamenlijk aan de slag zijn, omdat het belangrijk is om elkaar goed te begrijpen. Pim beaamt dat er veel verschillende partijen met verschillende belangen zijn. Aan de ene kant is er geschikt instrumentarium, maar dat kan alleen toegepast worden als je weet hoe de praktijk werkt. Er is daarnaast maatwerk en vertrouwen nodig. Pim: “Onze taak ligt bij het aansluiten bij RTLG en NPLG. Binnen Ministerie LNV kun je naar ons wijzen voor de verantwoordelijkheid, maar we doen het graag samen met andere partijen.”

Marc de Wit is blij met het rapport Overgangsgebieden. Juist die gezamenlijke zoektocht naar de juiste taal en een richting waar alle groepen zich in kunnen vinden is heel belangrijk. Marc benoemt dat we het in fase 1 van Programma Natuur wellicht te weinig over de economie hebben gehad. Een boer is een ondernemer die langjarig een gezond bedrijf wil runnen. Het is belangrijk dat we niet alleen de fysieke inrichting van overgangsgebieden bespreken, maar ook reëel met ondernemers praten over wat zij economisch gezien nodig hebben.

Pim Fischer herkent dit. Ook voor het ontwikkelen van geschikt instrumentarium is deze informatie cruciaal. Pim: “We hebben dit op de radar, maar er is werk aan de winkel.”

Staatsbosbeheer probeert al een oplossing te bieden door grond te pachten aan natuurinclusieve boeren. Marc de Wit: “Staatsbosbeheer sluit met reguliere boeren pachtovereenkomsten af van 12 jaar, waarna de boer zowel zijn eigen gronden als de gronden van Staatsbosbeheer natuurinclusief maakt. Zonder de gronden van Staatsbosbeheer had de boer deze stap niet kunnen zetten. Als we zo naar samenwerking kijken, kunnen we veel kansen creëren.”

Evelien Verbij vindt de opmerkingen van Marc en Pim herkenbaar. Iedereen vraagt zich af: hoe krijgen we dit systeem aan de gang? Vaak wordt de relatie met NPLG en Programma Natuur benoemd. Programma loopt door, terwijl NPLG vertraging oploopt. Evelien: “Kunnen we binnen Programma Natuur al stappen zetten, vooruitlopend op wat er gaat gebeuren? Boeren in gebiedsprocessen wachten op actie. Wellicht kunnen we binnen Programma Natuur al laten zien dat het kan, waarmee de gebieden binnen NPLG later mee aan de slag kunnen gaan. Dat is wellicht spannend, omdat het een ander netwerk is, maar dan kunnen we wel dóór.” Evelien benoemt het belang van een vertrouwenspersoon in het gebied die de taal van de boeren spreekt, maar ook de taal van de overheden spreekt. Die rol is volgens Evelien weggelegd voor collectieven. Wanneer zij meer instrumenten hebben, kunnen zij mooie stappen zetten.

> [Bekijk hier het panelgesprek](#)

Afsluiting

Evelien Verbij | BoerenNatuur en initiatiefnemer werkgroep overgangsgebieden blikt terug op het proces van de werkgroep Overgangsgebieden. Haar verwachtingen zijn gedeeltelijk uitgekomen. Evelien: “Ik wil altijd meer. Ik heb wel het gevoel dat we allemaal hetzelfde gevoel hebben. Het concept overgangsgebieden wordt gemeengoed en dat is heel fijn. Het advies dat we hebben opgeleverd is breed gedragen. Nu moeten we doorpakken. Blijf daarin samen optrekken. De overgangsgebieden en de mensen daarin verbinden ons.

Denis van Schaardenburg | Ministerie van LNV is opdrachtgever van de werkgroep Overgangsgebieden en heeft ook meegedraaid in de werkgroep. Hij ziet dat er veel verbinding tussen de partijen is ontstaan. In het begin was het wennen, maar nu staan we op een punt van vertrouwen. Laten we dat vasthouden en doorpakken.

Wat Dennis meeneemt:

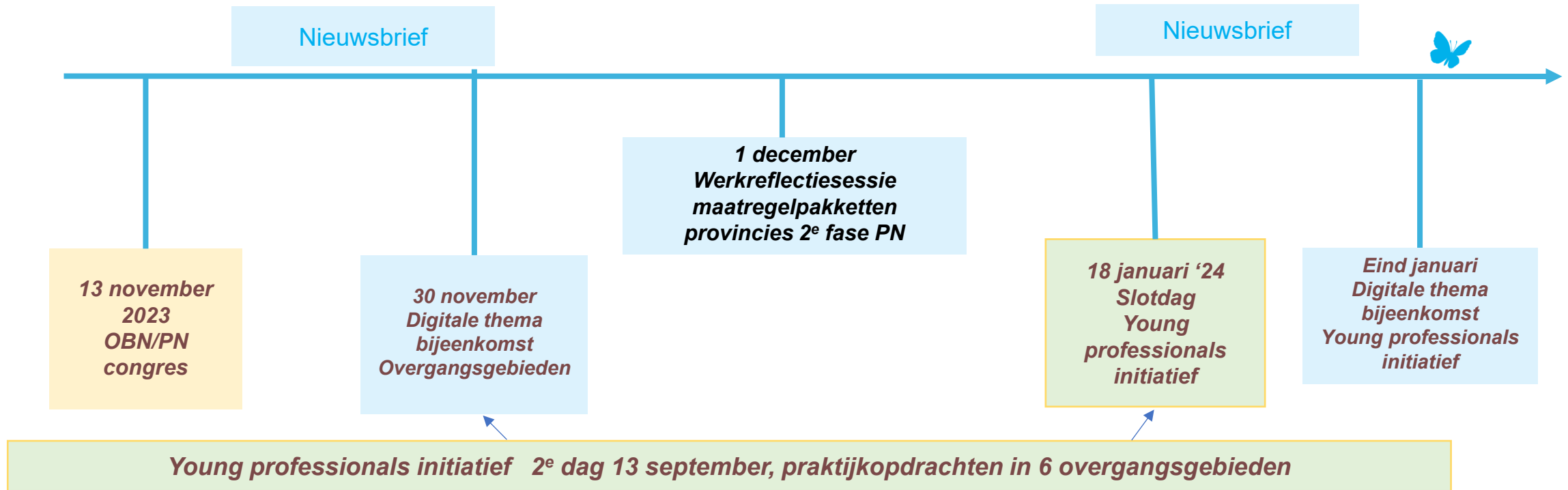
- Blijf informeren en goede voorbeelden tonen. Spread the word. Er moet nog veel gebeuren om het concept overgangsgebieden overal te laten landen.
- Het is complex en maatwerk. Door samen te werken vanuit beleid en de praktijk kunnen we aan de slag met een werkende instrumentenkoffer.
- Geef ruimte aan local leaders.

De mix tussen praktijk en beleid in de werkgroep verrijkt beide kanten. Vanuit het ministerie moeten we soms wat uitleggen en het zo hoort dat ook.

Vooruitkijkend naar fase 2 van Programma Natuur zullen we ons richten op systeemherstel rondom de Natura 2000-gebieden. We moeten samen met alle partijen in de overgangsgebieden aan de slag.

Agenda lerende samenwerking Programma Natuur

**Hartelijk bedankt voor je deelname
en tot de volgende keer!**

